

Eleonora Sapia-Drewniak

Instytut Nauk Pedagogicznych
Uniwersytet Opolski

BIOGRAFIE NAUCZYCIELI ŚLĄSKICH ŹRÓDŁA I STAN BADAŃ

Cechą charakterystyczną regionów pogranicza – którym był Górny Śląsk prawie 600 lat – jest zmiana w ciągu wieków przynależności państwowej, co wiąże się z funkcjonowaniem rozmaitych systemów polityczno-administracyjnych oraz gospodarczych. Konsekwencją tego mogą być niejednoznaczne i zróżnicowane opcje narodowe mieszkańców. Najczęściej ubogaca to ludność, jak również wpływa na procesy wychowania i kształcenia młodych pokoleń. Problem zachowania odrębności narodowej i kulturowej na terenach znajdujących się w granicach państwa niemieckiego, a zamieszkałych przez ludność polskojęzyczną, był niezwykle istotny w działalności oświatowej i kulturalnej organizowanej w XIX i XX wieku. Szczególną rolę w tym zakresie miała do spełnienia rodzina. To właśnie dzięki kulturowaniu tradycji polskich, zachęcaniu do uczestnictwa w działalności społecznej czy organizacjach patriotycznych kształtowano osobowość młodych Ślązaków i Ślązaczek. Rodzina nie mogła jednak liczyć na wsparcie nauczycieli, w szkołach tego regionu zatrudniano bowiem Niemców prowadzących działalność germanizacyjną i starających się wpajać młodym Ślązakom wyższość wszystkiego, co niemieckie, nad tym, co polskie.

We współczesnej literaturze naukowej wyraźnie eksponowana jest rola i znaczenie nauczyciela jako organizatora procesu dydaktyczno-wychowawczego. Tak było i w przeszłości. Dla Górnego Śląska nauczyciel był albo germanizatorem, wykonującym polecenia pruskich władz edukacyjnych, albo też w latach międzywojennych, w części Górnego Śląska pozostającej w granicach Niemiec, osobą pragnącą rozbudzić poczucie polskiej przynależności narodowej zarówno wśród uczniów, jak i ich rodziców. Tak ważna dla regionu praca narodowa nauczycieli w czasach, kiedy znajdował się poza granicami państwa polskiego, a także po zakończeniu II wojny światowej, nie znalazła jednak odzwierciedlenia w biograficznych opracowaniach dotyczących tej kategorii mieszkańców Śląska.

Wyodrębniane w biografistyce naukowej trzy grupy biografii, tj. historyczne, artystyczne i literackie, prezentują drogi życiowe znaczących jednostek, koncentrując się na odmiennych dokonaniach. Biografistyka historyczna jako rodzaj piśmiennictwa naukowego funkcjonuje w dwóch obiegach: jako samodzielne opracowanie monograficzne oraz biogramy, czyli zwarte formy faktograficzno-kronikarskie informujące o życiu i działalności określonych osób. Zamieszczane one są w różnego typu słownikach, biografiach zbiorowych i encyklopediach¹.

Można zadać sobie pytanie, dlaczego problematyka dotycząca pedagogów śląskich nie była ani nie jest podejmowana w środowiskach naukowych Górnego Śląska. Czy stwierdzenia: „Biograf jest to kłamca, powtarzający kłamstwa swego bohatera”, „Po przeczytaniu każdej biografii pisarza mówimy sobie, ciekawa rzecz, jakim też był on w rzeczywistości” – jak napisał Aleksander Świętochowski², ograniczają poszukiwania badawcze w tym zakresie? Czy tak pesymistyczne podejście do biografii jest uzasadnione? Przecież przygotowując każdą biografię, autor chce jak najwierniej przedstawić życie i dokonania swego bohatera. Jednak nie zawsze jest w stanie zdobyć się na maksymalny obiektywizm. Grzegorz Michalski napisał: „Každy, kto podej-

¹ T. Kulak, *Uwagi nad biografistyką polską XIX w.*, w: *Stan i perspektywy rozwoju biografistyki polskiej*, pod red. L. Kuberskiego, Opole 1998, s. 98.

² Cyt. za S. S. Nicieja, *Biograf-fotograf, detektyw, kreator*, w: *Stan i perspektywy...*, s. 35.

mował się pracy nad opisem życia jednostek wie, że jest to przedsięwzięcie niezwykle trudne. Co prawda, fakty z czyjogoś życia można tak układać, ujmując je w metodyczne ramy, iż możliwe staje się dokonanie zabiegu odtworzenia cudzej historii, skonstruowanie portretu cudzego istnienia, ale należy mieć świadomość, że nie ma jednego »doskonałego« schematu badawczego w tym zakresie»³.

Dla historyka wychowania ważne są tzw. problemowe biografie pretekstowe, „kreślące losy człowieka na tle jego epoki, służące przybliżeniu historii jakiegoś jednego problemu bądź ukazujące epokę poprzez losy bohatera biografii”⁴. W ich ramy wpisują się biografie pedagogiczne prezentujące życie człowieka, jego edukacji na tle epoki, lub też ukazujące epokę przez pryzmat losów bohatera biografii⁵. Interesujące zatem było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie, którzy nauczyciele pracujący w regionie Górnego Śląska stali się przedmiotem opracowań biograficznych. Na bazie jakich materiałów przygotowane zostały ich biografie? Odpowiedź na to pytanie jest stosunkowo trudna, w twórczości śląskiej dotyczącej nauczycieli mało jest bowiem prac biograficznych. Jako historyka wychowania interesują mnie biografie nauczycieli, którzy swoją pracę dydaktyczną i wychowawczą realizowali na terenie Górnego Śląska od połowy XIX stulecia do drugiej połowy XX wieku w szkolnictwie powszechnym bądź średnim. Swoje rozważania ograniczę jedynie do dorobku biografistyki polskiej, pomijając niemiecką i czeską. Nie będę się również koncentrować na twórczości o charakterze autobiograficznym, pamiętnikarskim, stanowiącym element szeroko rozumianej biografistyki.

Początki opracowywania biografii pionierów walki o polskość mieszkańców Górnego Śląska miały miejsce już w XIX wieku. O najbardziej znaczących nauczycielach tego okresu ukazało się wiele prac. Jest to związane z faktem, iż wówczas w tym regionie zaczyna się rozwijać polska świadomość narodowa, a wraz z nią – polski ruch naro-

³ G. Michalski, *Z zagadnień metodologicznych biografii. Kilka uwag o źródłach*, w: *Metodologia w badaniach naukowych historii wychowania*, pod red. T. Jałmużnego, I. i G. Michalskich, Łódź 1993, s. 220.

⁴ T. Kulak, dz. cyt. s. 102.

⁵ Tamże.

dowy. Historiografia wiele uwagi poświęcała głównie antagonizmom polsko-niemieckim, ukazując rolę „opatrnościowych jednostek” działaczy kulturalnych i politycznych tamtych czasów. Autorzy tychże biografii koncentrowali się głównie na osobach rozbudzających tożsamość narodową i poczucie polskiej przynależności narodowej, którzy najczęściej byli nauczycielami. Do nich należał Józef Lompa zajmujący trwałe miejsce w historii oświaty i kultury Śląska.

Jego biografia jest związana z zagadnieniami procesu odrodzenia narodowego na Śląsku⁶. Ale również jego zasługi w zakresie organizacji szkolnictwa w tym regionie są znaczące. To z jego inicjatywy została w Lubszy zbudowana szkoła dla ponad 200 dzieci. Stworzył wokół niej mały ogród botaniczny, przyczynił się od przeprowadzenia remontu kościoła. Wskazywał, iż podstawowym zadaniem nauczycieli szkół elementarnych powinno być stymulowanie czytelnictwa poprzez uaktywnienie pracy czytelnicy ludowych i wypożyczalni książek. Był on autorem podręczników dla szkół elementarnych pt. *Krótkie wyobrażenie historii Szląska dla szkół elementarnych* wydane w nakładzie 3000 sztuk. Napisał: „[...] zebrałem z niemieckich dziejów te krótkie wyobrażenie historii Szląska naszego i odważyłem się one na ojczysty język przełożyć, gdyż mi wiadomo, iż u nas o tej materji w polskiej mowie jeszcze żaden dla szkół naszych nie pisał”⁷.

W okresie Wiosny Ludów nastąpił przełom w życiu i działalności pisarskiej Lompy. Na łamach „Dziennika Górnośląskiego” przedstawił program budzenia świadomości narodowej Ślązaków, popierał edukację ludu śląskiego w języku polskim, popularyzował wiedzę historyczną. Zajmował się również dziennikarstwem, publikując swoje teksty w czasopismach niemieckojęzycznych i w prasie polskojęzycznej. Upowszechniał teksty folklorystyczne, a także zachęcał do zapisywania podań ludowych. W swoich artykułach popularyzował wiedzę praktyczną m.in. *O ogrodach nieco, o grzybach jadalnych* itp. Tłumaczył również teksty z języka niemieckiego na polski. Ideą przewodnią jego wszystkich działań była emancypacja języka polskiego, podniesienie

⁶ Z. Hierowski, *Nauczyciel z Lubszy*, Katowice 1961.

⁷ Cyt. za: M. Treszel, *Związki Józefa Lompy z nauką i kulturą polską oraz jego podręczniki szkolne i książki rolnicze*, Opole 1979, s. 184.

go do rangi języka równorzędnego wobec niemieckiego, ponieważ większość ludności górnośląskiej tym językiem się posługiwała⁸. Lompa był pierwszym Ślązakiem piszącym o Śląsku do czasopism w innych dzielnicach i zaznajamiającym z jego problemami czytelników. „Był ambasadorem najopuszczonego zakraju i jego praw narodowych bronić mu wypadło przed światem”⁹.

Prace o J. Lompie ukazywały się już w drugiej połowie XIX stulecia po jego śmierci w 1863 roku. Podstawową rekonstruującą działalność Lompy jest książka Konstantego Prusa, wydana z okazji 50. rocznicy śmierci w 1913 roku¹⁰. Kolejne szersze opracowanie ukazało się bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej¹¹. Była to znacząca publikacja przygotowana przez Janinę Ender, zatytułowana *Józef Lompa. Zarys biograficzny* (Katowice–Wrocław 1947), która – wzbogacona o nowe źródła i poszerzona – została ponownie wydana w 1956 roku. Działalność pedagogiczną Lompy ukazano w niej na szerokim tle stosunków społecznych w tym regionie.

Ważną pracę na temat działalności nauczycielskiej w 1963 roku przygotował Józef Madeja *Z życia i działalności pedagogiczno-oświatowej Józefa Lompy*¹². Ukazana została w niej trudna praca dydaktyczno-wychowawcza, w której był osamotniony i nie mógł liczyć na jakąkolwiek współpracę z rodzicami swoich licznych uczniów, a także jego aktywna działalność oświatowa na rzecz polskości Śląska.

Po zakończeniu II wojny światowej dokonano podsumowania dotychczasowych prac przede wszystkim nad spuścizną literacką nauczyciela z Lubszy. W latach 1956–1970 badania skupiały się głównie nad folklorystyką oraz wartością poczynań twórczych Lompy. Wśród badaczy literatury zajmujących się Śląskiem jest on traktowany „jako właściwy twórca nowoczesnego piśmiennictwa polskiego na Górnym Śląsku, najpłodniejszy i najbardziej wszechstronny autor polski tej zie-

⁸ J. Malicki, *Józefa Lompy żywot niepokorny*, Katowice 1997, s. 70.

⁹ J. Ender, *W sprawie Lompy*, w: *Konferencja Śląska Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 28 VI–1 VII 1953*, t. 1, Wrocław 1954, s. 390.

¹⁰ K. Prus, *Józef Lompa, jego życie i praca*, Bytom 1913.

¹¹ J. Ender, *Józef Lompa – zarys biograficzny*, Katowice–Wrocław 1947.

¹² J. Madeja, *Z życia i działalności pedagogiczno-oświatowej Józefa Lompy*, Opole 1965.

mi w XIX wieku, jeden z pierwszych pisarzy ludowych¹³. Bywały jednak też okresy, w których, nie uwzględniając specyfiki regionu śląskiego w XIX stuleciu, kwalifikowano jego twórczość jako grafomańską¹⁴.

Zainteresowania J. Lompą w drugiej połowie XX wieku wiązały się głównie z opracowaniem bibliografii wszystkich jego dzieł drukowanych, a także pozostających w rękopisach. W 1962 roku w celu ułatwienia prac naukowych nad życiem, działalnością i twórczością pisarza regionalnego, twórcy nowoczesnego piśmiennictwa polskiego na Górnym Śląsku został przygotowany i opracowany przez Janinę Woźnicką katalog centralny stanowiący „klucz do odnalezienia lompianów rozproszonych po archiwach, bibliotekach i muzeach polskich, [spełniający] funkcje bibliograficzne”¹⁵. Dążono również do utworzenia kompendium faktograficzno-biograficznego, jak i podejmowano próby interpretacji jego poezji i przekazów folklorystycznych¹⁶.

Kolejnym Ślązakiem, którym zainteresowali się biografowie, był Karol Miarka – niezwykle dla rozwoju ruchu narodowego na Górnym Śląsku zasłużona postać. Jako nauczyciel prowadzący swą pracę pedagogiczną i narodową w drugiej połowie XIX stulecia doczekał się kilku opracowań¹⁷. W *Słowie wstępnym* do materiałów pokonferencyjnych w 1987 roku napisano: „Nie można zrozumieć procesu utwierdzenia tej polskiej świadomości narodowej na Śląsku bez poznania warunków, w jakich działał Miarka, oraz form jego pracy, poprzez które realizował postawione sobie cele. [...] warunki, w jakich przyszło działać K. Miarce, były niezwykle. Nieprzeciętnych też musiał dokonywać w swym życiu wyborów”¹⁸. Szczególną rolę odegrał on w latach 1868–1889, które zaważyły na polskich dziejach Górnego Śląska w drugiej połowie XIX stulecia. Były to czasy kulturkampf, w których

¹³ Cyt. za: J. Malicki, dz. cyt., s. 11.

¹⁴ Tamże, s. 10.

¹⁵ J. Woźnicka, *Józef Lompa. Katalog centralny*, Katowice–Kraków 1962, s. 5.

¹⁶ J. Malicki, dz. cyt., s. 7.

¹⁷ A. Brożek, *Karol Miarka*, Katowice 1985; L. Miękina, *Karola Miarki związki z Cieszynem*, Cieszyn 1985.

¹⁸ J. Kroszel, *Słowo wstępne*, w: *Karol Miarka a odrodzenie narodowe Śląska. Materiały z konferencji naukowej w 160 rocznicę urodzin i 100 rocznicę zgonu Karola Miarki*, pod red. J. Glenskiej i S. Sochackiej, Opole 1987, s. 7.

wydawany przez niego „Katolik” koncentrował życie polskie w tym regionie. Walka o język polski miała znaczenie polityczne i była ściśle związana ze sprawami społecznymi, w tym i oświatowymi. Zaskakujące jest, iż dydaktycznej pracy nauczycielskiej Miarki nie poświęcono w licznych przecież opracowaniach biograficznych specjalnej uwagi. Jedynie wspomina się o tym, iż był nauczycielem. Nic poza tym. A przecież – jak wyżej napisałam – bibliografia opracowań dotycząca Karola Miarki jest imponująca. Są one jednak skoncentrowane na spuściźnie literackiej, na jego działalności redaktorskiej w „Katoliku”, na jego publicystyce. Potrafił znaleźć drogę do prostego, niewyrobionego czytelnika, jak i do tego bardziej wykształconego. Był on bowiem osobą wywierającą znaczący wpływ na kształtowanie opinii publicznej w kwestiach narodowych, jak również szerzycielem czytelnictwa polskiego. Brakuje pełniejszych opracowań podejmujących problematykę pedagogiczną związaną z jego doświadczeniami nauczycielskimi na Górnym Śląsku. Jego postać i dokonania wielokrotnie były poddawane krytyce. Było to najbardziej widoczne w czasach stalinizmu. Podczas konferencji PAN w 1953 roku we Wrocławiu, cenieni dzisiaj profesorowie starali się umniejszyć jego rolę w rozbudzaniu życia narodowego w tym regionie. Szczegółnej krytyce poddawano jego wierność wierze katolickiej oraz fakt, iż „zahamował rozwój postępowych i rewolucyjnych idei społecznych, które były najskuteczniejszym orężem w walce mas z germanizacją i całym systemem ucisku narodowego”¹⁹. Pisano m.in.: „Miarka wysługiwał się kapitalistom i sprowadzał na bezdroża »katolickiej«, tj. reakcyjnej, ideologii masy pracujące Górnego Śląska. Tak w tych dziedzinach, jak zwłaszcza w bezpośredniej akcji politycznej Miarka przyczynił się walnie do opóźnienia procesu uświadomienia klasowego mas pracujących na Górnym Śląsku, do zahamowania nurtu dążeń narodowowyzwoleńczych”, „[...] Jego klerykalizm w połączeniu z ultraljalizmem hamował proces rozwo-

¹⁹ Por. Z. Surman, *Stosunek Miarki do chłopstwa i do sprawy narodowej*, w: *Konferencja Śląska...*, s. 423; J. Maciszewski, *Pierwsze lata działalności Karola Miarki*, s. 425–439; H. Wereszycki, *Kulturkampf i jego przejawy na Śląsku*, s. 431–434.

jowy ruchu narodowego na Śląsku”²⁰. Były to wypowiedzi prezentowane w określonym klimacie politycznym, które w żadnej mierze nie wpłynęły na jego wizerunek wśród ludności śląskiej oraz znaczenie jego dokonań.

W drugiej połowie XX stulecia Józef Madeja, związany wówczas z Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Opolu, opracował w ramach cyklu „Monografie zasłużonych Ślązaków” pracę pt. *Filip Jakub Roboty: zasłużony nauczyciel i działacz społeczny na Śląsku*. Ta 55-stronicowa biografia opisująca życie i pracę nauczyciela w XIX wieku ma charakter naukowy, autor opierał się bowiem na materiałach archiwalnych „przypadkowo odnalezionych wśród akt archiwalnych powiatu prudnickiego pisma toruńskiej milicji do rejencji opolskiej”²¹. Ukazano jego drogę do zawodu nauczycielskiego na przełomie lat 40. i 50. XIX stulecia, tj. edukację od preparandy nauczycielskiej w Białej Prudnickiej, poprzez seminarium w Głogówku, gdzie jeszcze wówczas wszyscy uczący się obowiązkowo poznawali język polski, jeśli chcieli uczyć na terenie Górnego Śląska. Zasadą tego nauczyciela było przygotowanie *Małego śpiewnika, czyli zbioru pieśni dla szkół polskich* w 1872 roku. Oficjalnie przyznawał się do polskości, chociaż był zarówno poddanym, jak i nauczycielem pruskim. Nigdy się jej nie sprzeniewierzył, rozmawiając w domu wyłącznie w tym języku i starając się utrzymywać żywe kontakty z Krakowem, gdzie mógł w pełni przeżywać swą polskość. Zmarł w 1902 roku. Praca pedagogiczna Roboty była oceniana przez jego zwierzchników stosunkowo miernie, gdyż – jak napisano – „w języku niemieckim nie ma żadnych wyników, ale w czytaniu polskim dzieci są dość zaawansowane”²². Publikacja J. Madei jest oparta na materiałach archiwalnych będących w posiadaniu Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, aktach regencji poznańskiej

²⁰ K. Piwarski, *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie Śląska (do roku 1914)*, w: *Konferencja Śląska...*, s. 311–312.

²¹ J. Madeja, *Filip Jakub Roboty zasłużony nauczyciel i działacz społeczny na Śląsku*, Opole 1966, s. 8. Struktura tej pracy jest typową dla biografii, tj. przedstawiono rodzinne pochodzenie Roboty, jego edukację w seminarium nauczycielskim oraz pracę dydaktyczną.

²² Tenże, *Filip...*, s. 18.

znajdujących się w Archiwum Państwowym w Poznaniu oraz regencji opolskiej w Archiwum Państwowym w Opolu.

W czasie powstań i plebiscytu, kiedy kształtowała się zachodnia granica państwa polskiego, rola nauczycieli miała szczególne znaczenie. To oni mogli kształtować i wpływać na wybory mieszkańców Górnego Śląska w plebiscycie 1921 roku, jednakże ówcześni nauczyciele byli – w przeważającej części – związani z państwem niemieckim. Niektórzy, biorący czynny udział w powstaniach byli z wykształcenia nauczycielami. Józef Madeja w 1960 roku (czyli po okresie, w którym przygotowywanie biografii było niewskazane), napisał pracę pt. *Emanuel Imiela, Jan Żemelka, Ryszard Wydra, Bernard Krawczyk, zasłużeni nauczyciele i działacze plebiscytowi* (Opole 1960). Był to jedynie krótki 28-stronicowy tekst²³ ukazujący sytuację nauczycieli na Górnym Śląsku od 1919 roku, czyli w czasie powstań śląskich. Problematyka jest związana z Górnośląskim Komisarjatem Plebiscytowym, który utworzył w powiatach i poszczególnych gminach Powiatowe Rady Ludowe, przy których miały powstać m.in. wydziały szkolnictwa. W tamtym czasie liczba nauczycieli czujących się Polakami była znikoma. „Po wielkich staraniach zdobył Podkomisariat Rad Ludowych na Śląsku 11 nauczycieli, jako przychylnych ludności polskiej” – napisano²⁴. E. Imiela założył pierwszy związek nauczycieli „Klub” w powiecie pszczyńskim, a następnie w dziewięciu innych. Przedstawione trzy osoby nauczycieli odegrały ważną rolę w przyłączeniu Śląska do Polski, gdyż poza tą pracą, głównie byli działaczami plebiscytowymi. Każdy biogram to zaledwie trzy/cztery strony tekstu. Trudno jest nazwać ten komunikat naukowym, autor nie przedstawił bowiem źródeł, które były podstawą do jego napisania.

Po odzyskaniu niepodległości przez państwo polskie w 1918 roku istotną rolę miał do spełnienia system oświaty. Województwo śląskie – najmniejsza jednostka administracyjna II Rzeczypospolitej – funkcjonowało w latach 1922–1939. Obowiązujący do tej pory niemiecki system edukacyjny musiał zostać zastąpiony polskim szkolnictwem.

²³ Tenże, *Emanuel Imiela – Jan Żemelka – Ryszard Wydra – Bernard Krawczyk zasłużeni nauczyciele i działacze plebiscytowi*, Opole 1960, s. 28.

²⁴ Tamże, s. 2.

Silnie akcentowano wówczas konieczność demokratyzacji społeczeństwa poprzez edukację szkolną i pozaszkolną, gdyż zmierzano w ten sposób do stworzenia jedności kulturalnej narodu. Szczególnie zaniedbana była oświata na terenach wiejskich. Stosunki między szkołą wiejską a środowiskiem jej lokalizacji nie zawsze układały się poprawnie, ponieważ „szkoła traktowała wieś jako zacofaną i ciemną, zajęła wobec niej stanowisko niezależnej izolacji”²⁵. Jednak ta placówka oświatowa przygotowywała do życia poza wsią, dzięki czemu możliwy stawał się awans społeczny dzieci i młodzieży z tego środowiska. Znaczącą rolę w zakresie emancypacji mieszkańców wsi, a także ich awansu społecznego odegrali nauczyciele. Oni tworzyli od podstaw polski system oświaty w bardzo trudnych powojennych czasach, ale ich zaangażowanie nie znalazło takiego odzwierciedlenia w literaturze, jak praca o charakterze politycznym. W śląskiej biografistyce dominują bowiem biografie osób walczących o prawo do polskości mieszkańców Górnego Śląska. Takie publikacje pojawiały się po podziale Śląska w 1922 roku, kiedy przemysłowa część regionu znalazła się w granicach państwa polskiego w wyniku powstań śląskich i plebiscytu, tworząc autonomiczne województwo śląskie²⁶. Inaczej potoczyła się historia Opolszczyzny tj. rejencji opolskiej pozostającej nadal w obrębie państwa niemieckiego.

W okresie międzywojennym historycy śląscy skupieni w katowickim Instytucie Śląskim koncentrowali się na opisywaniu życia i dokonania osób aktywnie działających w życiu politycznym; przedstawiano sylwetki pionierów odrodzenia narodowego na Śląsku, uczonych, pisarzy i poetów pochodzących z tego regionu oraz duchowieństwa. Były to zarówno samodzielne opracowania książkowe, ale też szersze omówienia na łamach czasopiśmiennictwa polskiego i śląskiego okresu międzywojennego. Niejednokrotnie zajmowano się działaczami plebiscytowymi, uczestnikami powstań śląskich, którzy byli z wykształcenia nauczycielami i pracowali bądź organizowali szkolnic-

²⁵ S. Mauersberg, *Komu służyła szkoła w Drugiej Rzeczypospolitej? Społeczne uwarunkowania dostępu do oświaty*, Wrocław–Warszawa 1988, s. 78.

²⁶ Por. M. Lis, *Refleksje o stanie biografistyki śląskiej*, w: *Stan i perspektywy...*, s. 198–199.

two na terenie Śląska, ale tę ich aktywność pomijano bądź też jedynie o niej wspomiano. O nauczycielach odnotowano w okresie międzywojennym tylko dwie biografie, tj. Mieczysława Tobiasza o Wincencie Janasie i Józefa Reissa o Józefie Elsnerze²⁷. Teodor Musioł, który opracował ważne prace dotyczące polskiego szkolnictwa publicznego i prywatnego w rejencji opolskiej w latach międzywojennych, nie przybliżył sylwetki żadnego z nauczycieli w nim pracujących. Podobnie jest z funkcjonowaniem polskiego gimnazjum w Bytomiu w latach 30. minionego wieku. Nauczyciele w nim zatrudnieni byli narażeni na wiele drastycznych szykan ze strony władz niemieckich, a mimo to nie rezygnowali z tej działalności, a wręcz odwrotnie – starali się aktywnie włączać i inspirować działalność pozaszkolną, kulturalno-oświatową. Również ich praca nie została przybliżona w opracowaniach biograficznych. Edwardowi Szwedowi – nauczycielowi języka polskiego i organizatorowi Polskiego Uniwersytetu Ludowego na Śląsku Opolskim – poświęciłam 10-stronicowy biogram²⁸. Jego osiągnięcia pedagogiczne, oświatowe i wychowawcze nie znalazły odzwierciedlenia w innych publikacjach. A przecież kilkuletni pobyt w rejencji opolskiej zapisał się znaczącymi dokonaniem. Urodzony w regionie bieszczadzkiem pedagog znakomicie rozumiał misję, którą miał do spełnienia na niemieckim wówczas Górnym Śląsku. Mimo że praca, którą wykonywał, nie była bezpieczna zarówno dla niego, jak i dla rodziny, wkładał w nią wiele serca, energii i entuzjazmu. Przedsięwzięcia, w których uczestniczył, miały duży rezonans społeczny, były one bowiem dobrze przez niego organizacyjnie i merytorycznie przygotowane.

Materiały dotyczące historii polskiej części Śląska w okresie międzywojennym znajdują się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, w aktach Departamentu Wyznań Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w Archiwum Państwowym w Katowicach i jego oddziałach. Natomiast dotyczące edukacji na Śląsku Opolskim

²⁷ M. Tobiasz, *Nauczyciel W. Janas. Szkic monograficzny*, Katowice 1938; J. Reiss, *Ślązak Józef Elsner – nauczyciel Chopina*, Warszawa 1936.

²⁸ E. Sapia-Drewniak, *Edward Szwed – pedagog i działacz oświatowy na Śląsku Opolskim w okresie międzywojennym*, w: *Oświata: tradycje i współczesność*, pod red. J. Kwiatek i F. A. Marka, Opole 1999, s. 257–267.

są w Archiwum Państwowym w Opolu i we Wrocławiu oraz w archiwum państwowym w Poczdamie i Merseburgu. Są to akta Nadprezydium i Rejencji opolskiej.

Po zakończeniu II wojny światowej kontynuowane były badania nad zasłużonymi dla polskości Ślązakami. „Przypominanie postaci – jak napisał M. Lis – twórców kultury polskiej lub ludzi walczących o trwanie polskości pod panowaniem polskości nad Odrą traktowane było jako szukanie historycznego uzasadnienia przesunięcia granicy na zachód”²⁹. Przełom lat 40. i 50. to czas, w którym zahamowano badania nad biografiami ludzi, którzy przyczynili się do rozwoju polskości na Śląsku. Biografistyka na Śląsku zaczęła się ponownie rozwijać po wydarzeniach październikowych. Powstały wówczas dwa ośrodki badawcze: w Opolu – związany z Wyższą Szkołą Pedagogiczną i Instytutem Śląskim, a także w Katowicach – związany ze Śląskim Instytutem Naukowym powstałym w 1957 roku, a następnie z Uniwersytetem Śląskim.

W latach 1977, 1979, 1981, 1999 zostały wydane cztery tomy Śląskiego Słownika Biograficznego pod redakcją Jana Kantyki i Władysława Zielińskiego, opublikowane przez Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, a tom czwarty przygotowano w Wydawnictwie Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Celem tego przedsięwzięcia biograficznego było utrwalenie pamięci o ludziach już nieżyjących, którzy w ciągu XIX i XX wieku przyczynili się „do społecznego i narodowego wyzwolenia Śląska [...], wzbogacili kulturę narodową, odegrali rolę w organizacji i rozwoju życia społeczno-politycznego na Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim”. Edycja *Słownika* miała na celu stworzenie biograficznej dokumentacji procesu historycznego XIX i XX wieku na Śląsku³⁰.

Przez pryzmat jednostkowych biografii osób zaangażowanych na różnych polach życia narodowego, społecznego i kulturalnego przedstawiono polskie dzieje regionu w minionych wiekach. Wśród wielu biogramów znajdują się również biogramy nauczycieli.

²⁹ M. Lis, *Refleksje o stanie...*, s. 200.

³⁰ *Śląski Słownik Biograficzny*, pod red. J. Kantyki, W. Zielińskiego, Katowice 1977, s. 506.

Interesującą inicjatywę podjęli w latach 90. minionego stulecia członkowie ZNP w Opolu. Przygotowano bowiem *Słownik biograficzny nauczycieli Śląska Opolskiego*. Jego celem było „utrwalenie fragmentów przeszłości, ocalenie od zapomnienia pokoleń nauczycieli, którzy wiążąc swe osobiste losy z Opolszczyzną, współtworzyli jej historię po II wojnie światowej”³¹. W tym regionie nauczyciele odegrali szczególną rolę, byli bowiem pierwszymi organizatorami życia społecznego po wojnie. „[...] byli – napisano we *Wstępie* – w pierwszym szeregu tych, którzy podjęli niezwykle trud społecznej integracji ludności autochtonicznej z ludnością napływową [...], pracując po 36 godzin tygodniowo. Po południu prowadzili zajęcia z dorosłymi, organizowali kursy repolonizacyjne, walczyli z analfabetyzmem, który po wojnie przybrał rozmiary społecznej klęski, a dodatkowo organizowali wokół szkoły środowisko lokalne, byli dyrygentami chórów, kierownikami zespołów teatralnych, bibliotekarzami, i jeszcze znajdowali czas na to, by uzupełniać lub doskonalić swoje kwalifikacje zawodowe”³². Ówczesni nauczyciele kierowali się powołaniem w swej pracy. Należało ocalić od zapomnienia ich sylwetki. Jednakże sześć opracowanych do tej pory tomów to są bardzo lakoniczne biogramy, zawierające informacje o wykształceniu, miejscu urodzenia, roku przybycia na Opolszczyznę i długości ich życia, bez podania źródeł, na podstawie których je przygotowano. Jest w nich też wiele nieścisłości. Biogramy te powstały bowiem na podstawie wspomnień nauczycieli – aktywistów ZNP z różnych miejscowości Opolszczyzny. Dlatego można je traktować jedynie jako listę nazwisk zatrudnionych w różnych szkołach nauczycieli.

Ja sama opracowałam stosunkowo obszerną pracę o nauczycielce działającej w trzech odmiennych okresach historycznych, tj. w okresie międzywojennym – w ówczesnym Województwie Śląskim, w okresie okupacji w Warszawie i w czasach po zakończeniu II wojny światowej – na Opolszczyźnie, pod tytułem *Stefania Mazurek. Biografia pedagogiczna*³³. Podstawą do jej przygotowania były rozproszone materiały

³¹ *Słownik biograficzny nauczycieli Śląska Opolskiego*, pod red. J. Dudy, A. Szelki, F. Dzionka, Opole 1995, s. 3.

³² Tamże, s. 5.

³³ E. Sapia-Drewniak, *Stefania Mazurek. Biografia pedagogiczna*, Opole 2011.

archiwalne, znajdujące się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum miasta stołecznego Warszawy, Archiwum Państwowym w Katowicach, Archiwum Państwowym w Opolu, w Instytucie Śląskim w Opolu, w Oddziałach Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu i Katowicach, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Cenne informacje dotyczące przebiegu pracy zawodowej znajdują się w archiwum Uniwersytetu Opolskiego, gdzie przez kilkanaście lat w ówczesnej Wyższej Szkole Pedagogicznej pełniła ona funkcję kierownika Studium Języków Obcych. Materiały pozyskane w tych archiwach mają postać głównie sprawozdań, w których wspomina się o różnych obszarach jej pracy pedagogicznej w okresie od 1921 roku do 1975 roku. Stosunkowo bogatym źródłem informacji o pracy społecznej, naukowej są zasoby Instytutu Śląskiego w Opolu, gdzie przechowywane są rękopisy jej niektórych publikacji i skromna korespondencja z różnymi osobami.

Do przygotowania biografii wykorzystałam również publikacje samej nauczycielki Stefanii Mazurek, prawie w całości mające charakter wspomnieniowy. Dorobek twórczy opisywanej postaci, jego gruntowna analiza jest niezwykle istotnym materiałem do przygotowania biografii, gdyż twórczość własna jest odzwierciedleniem całokształtu osobowości danej jednostki. Mimo niezwykle bogatego i interesującego życia nie pozostawiła ona szerszych, opublikowanych wspomnień ani pamiętników. Nieuporządkowane, nieliczne materiały, takie jak zaświadczenia, kilka listów oraz fotografie zostały mi udostępnione przez rodzinę. Przeprowadziłam wywiady z żyjącymi osobami, które w przeszłości miały z dr Mazurek kontakt bądź jako studenci opolskiej uczelni, uczniowie szkół dla dorosłych w Opolu, bądź jako członkowie najbliższej rodziny.

Pracę wzbogaciły artykuły znajdujące się w różnych czasopismach, zarówno z okresu międzywojennego, jak i wydanych po zakończeniu II wojny światowej, z których w sposób pośredni mogłam się dowiedzieć o jej działalności dydaktycznej i społecznej. Ważne były również wydrukowane wspomnienia osób zaangażowanych w pracę pedagogiczną i narodową na Śląsku i w tajnym nauczaniu w Warszawie w okresie okupacji, pozwalające na pozyskanie w miarę wiarygodnych informacji.

Zastanawia fakt, iż w historiografii śląskiej bogata biografistyka dotycząca postaci o wymiarze politycznym koncentrowała swoją uwagę na duchowieństwie, literatach, pisarzach, a pomijała i nadal pomija osoby nauczycieli. A przecież to właśnie od nich zależy, jakich będziemy mieli obywateli, rodziców, pracowników. Obiektem zainteresowań badaczy często są śląscy uczeni, nauczyciele związani ze szkołami wyższymi, a pomijani ci, dzięki którym osiągnęli oni ten znaczący awans społeczny. Należy tę lukę w historiografii śląskiej wypełnić podjęciem badań biograficznych nauczycieli szkół powszechnych, zawodowych i średnich przez historyków wychowania.

Summary

BIographies OF SILESIAIAN TEACHERS. RESOURCES AND THE STATE OF SCHOLARLY STUDIES

The work of teachers from the 19th century until contemporary times, significant for Upper Silesia as it is, has not found a broader reflection in biographical elaborations to date. Historiography has devoted much attention mainly to Polish-German antagonisms, showing the role of “heaven-sent” individuals: cultural and political activists of the day, who were, in many cases, teachers by profession, that form of their activity being merely mentioned. A similar situation occurred after the end of the Second World War – the work of teachers was not the subject of deepened scholarly analyses either. Resource materials – both relating to the didactic work of Silesian teachers in the 19th and the 20th centuries are fairly rich, although they are dispersed and must be looked for in different Polish and German archives. This void in the Silesian historiography needs to be filled with historians’ of education undertaking to develop biographical studies on teachers of elementary, vocational and secondary schools.

